

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МИКОЛАЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО

Кафедра української мови і літератури

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ КОМПЛЕКС
НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

ІСТОРИЧНА ГРАМАТИКА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Спеціальності: 035 Філологія 035.01 Українська мова та література,
014 Середня освіта 014.01 Середня освіта (Українська мова і література)

Автор: Зинякова Анжеліка Анатоліївна,
кандидат філологічних наук, доцент
кафедри української мови і літератури

Затверджено на засіданні кафедри від «29» серпня 2018 р.

Структура навчально-методичного комплексу

1. Титульна сторінка.
2. Витяг із ОПП.
3. Витяг із ОКХ.
4. Концепція курсу.
5. Глосарій.
6. Лекційний курс дисципліни.
7. Плани практичних занять.
8. Самостійна робота студента.
9. Теми курсових, дипломних робіт.
10. Теми рефератів, повідомлень.
11. Банк тестів.
12. Завдання до модульних контрольних робіт (або ККР).
13. Питання до екзамену, заліку, ПМК (білети до екзамену).
14. Критерії оцінювання знань та умінь студентів.
15. Список рекомендованої літератури до дисципліни.
16. Навчально-методичний посібник.

Модульні контрольні роботи
V семестр
Модульна контрольна робота №1
Тема: «Вступ»

I варіант

I. Ознайомчо-орієнтаційний рівень (ОО)

1. Як називається загальний курс, до якого входить історична граматики української мови?
2. Історична граматики української мови складається з таких розділів: ...
3. Предметом вивчення курсу є ...
4. У чому полягає практичне значення курсу?
5. Українська мова сформувалася на основі діалектів ...

II. Понятійно-аналітичний рівень (ПА)

1. Запишіть часові межі давньоруського періоду.
2. Чи була проміжна ланка (давньоруська мова) між Прокоментуйте положення.
3. Дайте визначення поняття «давньоруська мова». Чи використовується інша термінологія на позначення цього поняття?

III. Продуктивно-синтетичний рівень (ПС)

1. Розкрийте зв'язок історичної граматики з іншими дисциплінами.
2. Скільки пам'яток періоду Київської Русі збереглося? Назвіть і коротко охарактеризуйте ті, які вивчали.
3. Що Ви знаєте про питання походження української мови? Прокоментуйте відомі Вам концепції.

Модульна контрольна робота №1
Тема: «Вступ»

II варіант

I. Ознайомчо-орієнтаційний рівень (ОО)

1. До загального курсу історії української мови входить: ...
2. До яких дисциплін належить цей курс?
3. Завданням вивчення курсу є: ...
4. У чому полягає теоретичне значення курсу?
5. Назвіть племена, на основі яких сформувалася українська мова.

II. Понятійно-аналітичний рівень (ПА)

1. 9-13 ст. – це часові межі ...
2. Витоки української мови науковці вбачають в Прокоментуйте положення.
3. Дайте визначення поняття «давньокиївська мова». Чи використовується інша термінологія на позначення цього поняття?

III. Продуктивно-синтетичний рівень (ПС)

1. Назвіть основні джерела історичної граматики української мови.
2. Запишіть і коротко охарактеризуйте відомі вам писемні пам'ятки, написані давньоруською мовою.
3. Які макрозони виділялися на території Київської Русі у 13 столітті? Про що це свідчить? Прокоментуйте.

Модульна контрольна робота №2
Тема: «Історична фонетика»

Варіант I

I. Ознайомчо-орієнтаційний рівень (ОО)

1. Що вивчає діяхронічна фонетика?
2. Чи зафіксована в історичних пам'ятках індоєвропейська мова?
3. Чи були у системі вокалізму індоєвропейської мови складотворчі сонанти?
4. 7- 10 століття – це часові межі ...

5. Як вивчалися фонетичні явища дописемного періоду?
6. Складотворчими можуть бути
7. Як називається цей графічний знак «*»?

II. Понятійно-аналітичний рівень (ПА)

1. Запишіть основні фонетичні процеси дописемного періоду.
2. Що таке повноголосся?
3. Якого фонетичного процесу стосуються терміни «акутова» та «циркумфлексова» інтонації?

III. Аналітично-синтетичний (АС)

1. Визначте позиції зредукованих у поданих словах (див. впр. 42 – I абзац).
2. Поясніть фонетичний процес у слові молоко.
3. Наслідком якого фонетичного процесу є чергування у, а з м, н, зафіксоване в українській мові? Поясніть.

Модульна контрольна робота №2

Тема: «Історична фонетика»

Варіант II

I. Ознайомчо-орієнтаційний рівень (ОО)

1. Що вивчає історична фонетика?
2. Чи були у системі вокалізму індоєвропейської мови дифтонги?
3. Як називаються такі приголосні [r^h], [t^h], [k^h]?
4. Запишіть часові межі дописемного періоду.
5. За допомогою якого методу вивчаються фонетичні процеси дописемного періоду?
6. Дифтонг – це
7. Як називається цей графічний знак «o»?

II. Понятійно-аналітичний рівень (ПА)

1. Запишіть основні фонетичні процеси дописемного періоду.
2. Який закон зумовив розвиток складотворчості сонорних?
3. Що таке деназалізація?

III. Аналітично-синтетичний (АС)

1. Визначте позиції зредукованих у поданих словах (див. впр. 42 – V абзац).
2. Поясніть фонетичний процес у слові борода.
3. Чому в українській мові маємо форму слова робота, а в російській – работа? З яким фонетичним процесом пов'язане це явище? Поясніть.

Модульна контрольна робота №2

Тема: «Історична фонетика»

III варіант

I. Ознайомчо-орієнтаційний рівень (ОО)

1. Чи існує на сьогодні у науці єдиний погляд щодо складу індоєвропейського консонантизму?

2. Внаслідок дії якого закону усі склади були відкритими?

3. [ь] та [ъ] це ...

А	Б	В	Г
лабіалізовані	м'який знак та	голосні	дифтонги
	твердий знак		

4. Термін «новий ħ» належить

А	Б	В	Г
Г.Півтораку	Л.Булаховському	О.Соболевському	О.Потебні

у

5. Вокалізм – ...

6. Які звуки були компенсаційно подовженими?

7. Спрощення – це фонетичний процес, який є наслідком

II. Понятійно-аналітичний рівень (ПА)

1. Запишіть голосні переднього ряду. Охарактеризуйте їх.
2. Запишіть слабку позицію зредукованих. Прокоментуйте на конкретних прикладах.
3. Запишіть фонетичні процеси, пов'язані з наслідками занепаду і вокалізації зредукованих у системі консонантизму.

III. Аналітично-синтетичний (АС)

1. Поясніть фонетичний процес у слові **jedinь*.
2. Визначте позиції зредукованих у поданих словах (див. впр. 42 – I абзац).
3. Прокоментуйте фонетичні процеси, пов'язані з наслідками занепаду та вокалізації зредукованих у системі вокалізму (див. впр. 87).

Модульна контрольна робота №2

Тема: «Історична фонетика»

IV варіант

I. Ознайомчо-орієнтаційний рівень (ОО)

1. Скільки перехідних палаталізацій приголосних ви знаєте?
2. Чи зафіксована в історичних пам'ятках праслов'янська мова?
3. [b] це ...

А	Б	В	Г
зредукований	вокалізований	лабіалізований	голосний
А	Б	В	Г
М.Жовтобрюх	А.Кримський	Є.Тимченко	О.Потебня

5. Консонантизм –
6. До занепаду зредукованих діяли закони:
7. Які звуки чергуються з нулем звука?

II. Понятійно-аналітичний рівень (ПА)

1. Запишіть голосні непереднього ряду. Охарактеризуйте їх.
2. Запишіть сильну позицію зредукованих. Прокоментуйте на конкретних прикладах.
3. Запишіть фонетичні процеси, пов'язані з наслідками занепаду і вокалізації зредукованих у системі вокалізму.

III. Аналітично-синтетичний (АС) – 60 балів

1. Поясніть фонетичний процес у слові **jelenь*.
2. Визначте позиції зредукованих у поданих словах (див. впр. 42 – V абзац).
3. Прокоментуйте фонетичні процеси, пов'язані з наслідками занепаду та вокалізації зредукованих у системі консонантизму (див. впр. 87).

Модульна контрольна робота №2 (додатковий варіант)

Тема: «Історична фонетика»

1-й блок завдань:

1. Що вивчає діяхронічна фонетика?
2. Чи зафіксована в історичних пам'ятках індоєвропейська мова?
3. Як вивчають мовознавці мову, вказану вище?
4. Чи були у системі вокалізму індоєвропейської мови дифтонги?
5. Як називається цей графічний знак «*»? Що він означає?
6. За допомогою якого методу вивчаються фонетичні процеси писемного періоду давньоруської мови? Запишіть його часові межі.
7. Складотворчими можуть бути
8. [ʲ] та [ɣ] це ...

А	Б	В	Г
лабіалізовані	м'який знак та твердий знак	голосні	дифтонги

9. Термін «новий ґ» належить

А

Б

В

Г

Г.Півтораку

Л.Булаховському

О.Соболевському

О.Потебні

10. Які звуки були компенсційно подовженими?

11. Спрощення – це фонетичний процес, який є наслідком

2-й блок завдань:

1. Прокоментуйте на конкретних прикладах дію закону відкритого складу.

2. Чи зафіксовані українською мовою чергування, що відбулися у ході усіх типів перехідної палаталізації? Наведіть приклади, мотивуйте.

3. Поясніть фонетичний процес у слові **jedinь*. Як він називається? До якого періоду належить? Які лексеми української мови фіксують його?

4. Поясніть фонетичний процес у слові *молоко*. Як він називається? Запишіть давньоруською мовою ще кілька прикладів.

5. Наслідком якого фонетичного процесу є чергування *у, а* з *м, н*, зафіксоване в українській мові? Прокоментуйте.

6. Визначте (графічно) позиції зредукованих у словах (вправа 42 «Въ л҃҃то 6420. ... его 33 (ПВЛ)», сторінки 28-29 збірника вправ з Історичної граматики української мови).

7. Прокоментуйте (на прикладах вправи 87 зі сторінки 45 збірника вправ з Історичної граматики української мови) фонетичні процеси, пов'язані з наслідками занепаду та вокалізації зредукованих у системі вокалізму.

Модульна контрольна робота №2 (додатковий варіант)

Тема: «Історична фонетика»

Варіант II

1-й блок завдань:

1. Що вивчає історична фонетика?

2. Чи зафіксована в історичних пам'ятках праслов'янська мова?

3. Як вивчають мовознавці мову, вказану вище?

4. Чи були у системі вокалізму індоєвропейської мови монофтонги?

5. Як називається цей графічний знак «о»? У яких випадках він вживається?

6. Дифтонг – це

7. За допомогою якого методу вивчаються фонетичні процеси дописемного періоду давньоруської мови? Запишіть його часові межі.

8. Внаслідок дії якого закону усі склади були відкритими?

9. [Ѣ] - це ...

А

Б

В

Г

зредукований

вокалізований

лабіалізований

голосний

10. Хто з поданих мовознавців запропонував термін «друге повноголосся»?

А

Б

В

Г

М.Жовтобрюх

А.Кримський

Є.Тимченко

О.Потебня

11. До занепаду зредукованих діяли закони:

2-й блок завдань:

1. Який закон зумовив розвиток складотворчості сонорних? Прокоментуйте на конкретних прикладах.

2. У яких звуках реалізувалися [ǔ], [ǐ]? Аргументуйте.

3. Поясніть фонетичний процес у слові **jelenь*. Як він називається? До якого періоду належить? Які лексеми української мови фіксують його?

4. Поясніть фонетичний процес у слові *борода*. Як він називається? Запишіть давньоруською мовою ще кілька прикладів.

5. Чому в українській мові маємо форму слова *робота*, а в російській – *работа*? З яким фонетичним процесом пов'язане це явище? Прокоментуйте.

6. Визначте (графічно) позиції зредукованих у словах (вправа 42 «Прѣшьдѣша рѣкоу ...небеси (Син. П., XI-XII ст.), сторінки 29-30 збірника вправ з Історичної граматики української мови).

7. Прокоментуйте (на прикладах вправи 87 зі сторінки 45 збірника вправ з Історичної граматики української мови) фонетичні процеси, пов'язані з наслідками занепаду та вокалізації зредукованих у системі консонантизму.

Модульна контрольна робота №2 (додатковий варіант)

Тема: «*Історична фонетика*»

Завдання: Подане речення давньоруською мовою записати українською; проаналізувати кожну лексему на фонетичному рівні. Речення додаються.

1. Тогда Володимерь и Мономахъ пиль золотом шоломомъ Донъ (ГВЛ, XIII ст.).
2. Володиславу же ѣхавшю на передь со всѣми галичаны (ГВЛ, XIII ст.).
3. Луче бы ми воробей испечень приимати оть руки твоа (Сл., Дан., XIII ст.)
4. Данило воротиса в Володимерь (ГВЛ, XIII ст.)
5. А конецъ всѣмъ книгамъ (Ізб. Св., 1073)
6. Оже ти собѣ не любо, то того и другоу не твори (Ізб. Св., 1073)
7. Азь Григории диякон (Остромирове євангеліє 1056-1057 рр.)
8. Не боуди роука твоя простерта на възятіє (Ізборник 1076 р.)
9. Не постыди ся исповедати ся исповѣдати грѣхи своя (Ізборник 1076 р.)
10. Не рѣци много сѣгрѣшихъ (Ізборник 1076 р.)
11. Не боуди скорь языкѣмъ своимъ (Ізборник 1076 р.)
12. Не боуди роука твоя простѣрта на възятіє (Ізборник 1076 р.)
13. Око лихоимѣця не насытитъ добръсти (Ізборник 1076 р.)
14. Кончяшя ся книги сѣя роукою грѣшнааго иоана (Ізборник 1076 р.)
15. А писанъ листь оу днь пядесѣтны на городѣ казимирѣ (Жалувана ...)
16. И створи градѣць малъ (ГВЛ, XIII ст.)
17. Они же рекоша: «Холмъ ему имя єсть» (ГВЛ, XIII ст.)
18. Ни любо ми єсть в Києвѣ быти, хочю жити в Переяславцы на Дунаи (ПВЛ)
19. По трех днехъ умре Ольга (ПВЛ)
20. И бѣ заповѣдала Ольга не творити тризны над собою (ПВЛ)
21. Око лихоимѣця не насытитъ добръсти (Ізборник 1076 р.)
22. И обида лоукааваго исоушаєть душоу єго (Ізборник 1076 р.)
23. В лѣто 6477 рече Святославъ къ матери своєи и къ боляромъ своимъ (ПВЛ)
24. Слово моудро аште оуслышитъ разоумивыи (Ізборник 1076 р.)
25. Оузда конєви правитель єсть и въздържаніє (Ізборник 1076 р.)
26. Лѣпше слышати прѣніє умных. Нижели наказаніа безумных (Сл. Дан., XIII ст.)
27. Сѣдѣше Кий на горѣ, гдѣ ныне увозъ Боричевъ (ПВЛ).
28. И посла Ярополкъ искать брата (ПВЛ).
29. Придоша половци первое на Русьскую землю воевать (ПВЛ).
30. Вся земля наша велика и обилна (Лавр. л.)

Модульна контрольна робота № 3

Тема: «*Історична морфологія. Історичний синтаксис*»

Завдання: Подане речення давньоруською мовою записати українською; проаналізувати кожну лексему на морфологічному та синтаксичному рівнях (за схемами, поданими до занять).

Речення додаються.

1. Тогда Володимерь и Мономахъ пиль золотом шоломомъ Донъ (ГВЛ, XIII ст.).
2. Володиславу же ѣхавшю на передь со всѣми галичаны (ГВЛ, XIII ст.).
3. Луче бы ми воробей испечень приимати оть руки твоа (Сл., Дан., XIII ст.)
4. Данило воротиса в Володимерь (ГВЛ, XIII ст.)

5. А конецъ всѣмъ книгамъ (Изб. Св., 1073)
6. Оже ти собѣ не любо, то того и другоу не твори (Изб. Св., 1073)
7. Азь Григории диякон (Остромирове евангеліе 1056-1057 pp.)
8. Не боуди роука твоя простерта на възятие (Изборник 1076 p.)
9. Не постыди ся исповедати ся исповѣдати грѣхи своя (Изборник 1076 p.)
10. Не рѣчи много съгрѣшихъ (Изборник 1076 p.)
11. Не боуди скоръ языкъмъ своимъ (Изборник 1076 p.)
12. Не боуди роука твоя простѣрта на възятие (Изборник 1076 p.)
13. Око лихоимця не насытитъ добръсти (Изборник 1076 p.)
14. Кончяша ся книги сия роукою грѣшънааго иоана (Изборник 1076 p.)
15. А писанъ листь оу днь пядесетьны на городѣ казимирѣ (Жалувана ...)
16. И створи градѣць малъ (ГВЛ, XIII ст.)
17. Они же рекоша: «Холмъ ему имя естъ» (ГВЛ, XIII ст.)
18. Ни любо ми естъ в Києвѣ быти, хочю жити в Переяславцы на Дунаи (ПВЛ)
19. По трех днехъ умре Ольга (ПВЛ)
20. И бѣ заповѣдала Ольга не творити тризны над собою (ПВЛ)
21. Око лихоимця не насытитъ добръсти (Изборник 1076 p.)
22. И обида лоукааваго исоушаеъ душоу его (Изборник 1076 p.)
23. В лѣто 6477 рече Святославъ къ матери своей и къ боляромъ своим (ПВЛ)
24. Слово моудро аште оуслышитъ разоумивыи (Изборник 1076 p.)
25. Оузда коневи правитель естъ и въздържаніе (Изборник 1076 p.)
26. Лѣпше слышати прѣние умных. Нижели наказаніа безумных (Сл. Дан., XIII ст.)
27. Сѣдьяше Кий на горѣ, гдѣ ныне увозъ Боричевъ (ПВЛ).
28. И посла Ярополкъ искать брата (ПВЛ).
29. Придоша половци первое на Русьскую землю воевать (ПВЛ).
30. Вся земля наша велика и обилна (Лавр. л.).

Глосарій

Аорист – проста форма минулого часу, яка виражала єдину, моментальну або тривалу нерозчленовану дію, що відбувалася в минулому.

А'кання – збіг у ненаголошеному складі *a* та *o* в одному звукові, вимова ненаголошеного *o* як *a* або звука, близького до *a*.

Альтерна'ція – чергування звуків.

Артикуля'ція – робота мовних органів, спрямова на утворення будь-якого звука.

Асиміля'ція (уподібнення) – фонетичне явище, що відбувається внаслідок взаємодії звуків тієї самої категорії.

Різновиди:

асиміляція графічна – уподібнення звуків, яке зафіксоване на письмі;

асиміляція дистантна – уподібнення несусідніх звуків, розділених іншими звуками, що можуть знаходитися в межах одного складу і належати до різних складів;

асиміляція контактна – уподібнення суміжних звуків;

асиміляція прогресивна – уподібнення наступного звука попередньому;

асиміляція регресивна – уподібнення попереднього звука наступному.

Астери'ск (*) – графічна позначка перед словом для показу реконструйованої форми.

Африката – приголосний звук зі складною зімкнено-щілинною артикуляцією.

Випадни'й – звук, який чергується з нулем звука.

Вокалі'зм – система голосних звуків певної мови.

Вставни'й (інтервока'льний) – голосний чи приголосний звук, який стоїть відповідно між двома приголосними або голосними.

Гіа'тус – зіяння.

Глотогене'з – походження і розвиток мови.

Го'вір – територіальне окреслене діалектне утворення, що має особливості у фонетичній системі, морфологічній будові, лексиці тощо й об'єднує в своєму складі групу однотипних говірок.

Двоїна' – одна з форм граматичної категорії, що використовувалася у давньоруській мові на позначення парності або двох осіб, або двох предметів.

Деназализа'ція – утрата носової артикуляції; перехід носового голосного в ротовий.

Депалатализа'ція – ствердіння приголосних.

Дисиміля'ція (розподібнення) – фонетичне явище, при якому один із двох однакових чи подібних звуків у межах одного слова замінюється іншим, артикуляційно близьким.

Різновиди:

дисиміляція прогресивна – зміна наступного звука під впливом попереднього;

дисиміляція графічна – розподібнення звуків, яке передається на письмі;

дисиміляція дистантна – розподібнення звуків, що розділяються іншими звуками;

дисиміляція контактна – розподібнення сусідніх звуків;

дисиміляція регресивна – зміна попереднього звука під впливом наступного.

Диференція'ція – одна з властивостей процесу історичного розвитку мов, коли проявляється тенденція діалектів відокремитися і сформуватися в окремі мови.

Дифто'нг – особливий тип звука, який є сполученням двох звуків у межах одного складу.

Дифтонгі'чна сполу'ка – сполучення типу дифтонга, яке складається з голосного звука з наступним сонорним.

Діале'кт – відгалуження від загальнонародної мови, на якому говорить частина племені, народності або нації, пов'язана територіальною, соціальною чи професійною спільністю.

До'вгий (звук) – той, який має більшу довготу порівняно з нормально коротким при тому ж темпі мовлення (графічна позначка $\bar{ }$).

Евфоні'я (милозвучність) – добре, приємне, з точки зору фонетичних норм певної мови, звучання окремих мовних елементів.

Займенникові (повні, членні) – ті, що походять від займенників.

Епенте'за – поява додаткового звуку у складі слова.

Етимологі'чні (голосні) – первинні чи давні звуки, запозичені з праслов'янської мови.

Ікаві'зм – розвиток і вимова в українській мові *i* на місці *ĭ* та етимологічних *o*, *e* у новозакритих складах.

Іменні (короткі, нечленні) прикметники – ті, що походили від іменників.

Імперфе'кт – проста форма минулого часу, що виражала дію в минулому, тривалу і не обмежену в часі, а також дію повторювану.

Інтегра'ція – наближення мов одна до одної, нівелювання їхніх відмінностей у процесі об'єднання в одну.

Інтона'ція – ритмомелодійний лад мовлення, який служить для вираження смислових і емоційних особливостей висловлення й виявляється в послідовних змінах висоти тону, сили та тривалості звучання, а також тембру голосу (**акудо'ва** – висхідна, **циркумфлексо'ва** – спадна).

Історична (діахроні'чна) фонетика – розділ історичної граматики, що досліджує зміни у звуковій будові з фонетичного та фонологічного поглядів у їхньому нерозривному взаємозв'язкові від найдавнішого періоду мовного існування і до сьогодні.

Історична морфологія – розділ історичної граматики, що досліджує становлення і розвиток граматичних категорій (роду, числа, відмінка, виду, часу тощо), граматичних форм (іменних, дієслівних флексій тощо), будови і утворення відмінюваних і невідмінюваних лексем від найдавнішого періоду мовного існування і до сьогодні.

Історичний синтаксис – розділ історичної граматики, що вивчає зміни в синтаксичній системі мови від найдавнішого періоду мовного існування і до сьогодні.

Історія української мови – наука, що вивчає походження, становлення, основні тенденції історичного розвитку української мови.

Койне' – мова, яка служить засобом міждіалектного спілкування для різномовних колективів і яка виникла на базі одного (або кількох) діалектів цих мовних груп.

Консонанти'зм – система приголосних звуків певної мови, їх властивості й відношення.

Коро'ткий (звук) – той, який має меншу тривалість порівняно з довгим при тому ж темпі мовлення (графічна позначка \checkmark).

Лабіаліза'ція – артикуляція звуків, при якій губи витягуються вперед і заокруглюються, від чого змінюється обсяг та форма ротової порожнини як резонатора, що призводить до зміни якості звуку.

Лока'льний – властивий певній місцевості, певному середовищу.

Метате'за – перестановка звуків або складів у слові внаслідок асиміляційних чи дисиміляційних процесів.

Милозвучність (евфоні'я) – добре, приємне, з точки зору фонетичних і лексико-стилістичних норм певної мови, звучання окремих мовних елементів –звукосполучень, слів та словосполучень.

Монофто'нг – простий звук на відміну від складних звуків – дифтонгів.

Монофтонгіза'ція – зміна дифтонга на монофтонг.

Назаліза'ція – додаткова носова артикуляція звуку, переважно голосного.

Неповноголо'сся – наявність у межах однієї морфеми сполучень -ра-, -ла-, -ре-, -ле-. Характерне для старослов'янської та сучасних південнослов'янських мов, наприклад: *град, злато, брег*.

Нуль звука – відсутність звуку у складі морфеми, що виступає як показник граматичного значення при чергуванні, наприклад: *день – дня, сон – сну*.

Палаталіза'ція (пом'якшення) – додаткова артикуляція – піднесення середньої

частини спинки язика до твердого піднебіння, внаслідок якої приголосний звук набуває особливого забарвлення. Палаталізація – пом'якшення приголосних у певних фонетичних умовах.

Перфект – складена форма минулого часу, яка означала наявний стан, що виник унаслідок минулої дії.

Плюсквамперфект – аналітична форма минулого часу, що означала передминулу дію, що відбулася раніше іншої минулої дії.

Повноголо'сся – характерне для української мови (а також деяких слов'янських) сполучення звуків -оро-, -оло-, -ере-, -еле- між приголосними в кореневій морфемі.

Порівняльно-історичний метод – система прийомів наукового визначення генетичних відношень між мовами і реконструкції доісторичного розвитку мов та їхніх праформ на підставі виявлених конкретних ознак звукової спорідненості семантично тотожних чи близьких форм мов, які порівнюються.

Проте'за – приєднання на початку слова додаткового приголосного або голосного звука відповідно до фонетичних закономірностей мови.

Протети'чний (звук) – який приєднується на початку слова.

Редуко'вані, зредуко'вані (голосні) – надкороткі голосні неповного творення *ъ, ь*.

Реду'кція – послаблення артикуляції звука, що призводить до зменшення сили, довготи чи зміни тембру звучання.

Секунда'рний (голосний) – вторинний чи новий голосний *о* та *е*, що виформувався після вокалізації зредукованих голосних.

Сингармоні'зм – об'єднання в одному складі звуків однорідної або подібної артикуляції.

Складотво'рчий (звук) – той, що здатен утворити склад.

Спонтанні звукові зміни – виокремлюваний в історичній граматиці тип звукових змін, за яких один звук переходить в інший у будь-якій фонетичній позиції незалежно від фонетичного оточення, інтонації, наголосу, місця в слові тощо.

Спро'щення – зменшення кількості звуків у групах приголосних унаслідок випадання деяких із них.

Супі'н – іменна дієслівна форма, що виникла внаслідок скам'яніння іменника *й* основ і яку вживали на позначення мети дії при дієсловах руху.

Тенде'нція – напрям, у якому здійснюється розвиток якого-небудь мовного явища або мови в цілому.

КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ ЗНАТЬ СТУДЕНТІВ ІЗ ДИСЦИПЛІНИ

На вивчення дисципліни у V семестрі відведено 5 кредитів (лекційних занять – 22 год., практичних занять – 36/34 год., самостійна робота – 92/94 год.; 3 контрольних роботи).

Розподіл балів:

1. Відповіді на практичних заняттях – 1-5 б.
2. Доповнення на практичному занятті – 1-3 б.
3. Виконання самостійної роботи – 20 б. (кожна).
4. Підготовка повідомлення чи реферату (відповідно з його захистом) – 5 / 20 / 5 б.
5. Виконання контрольної модульної роботи – 0-30 б.
6. Підготовка мультимедійних презентацій до занять – 10 б.
7. Індивідуальне науково-дослідне завдання – 20 б.

Критерії оцінювання усних відповідей студентів на практичних заняттях:

«Відмінно»: відповідь повна, вичерпна, насичена термінологією з курсу; визначається точністю, послідовністю і логічністю; відповідає мовним нормам. У ході відповіді студент розкриває питання, передбачені для самостійного опрацювання, наводить приклади на підтвердження теоретичного матеріалу.

«Добре»: відповідь повна, вичерпна, насичена термінологією з курсу; визначається точністю, послідовністю і логічністю; однак трапляються незначні мовленнєві огріхи. У ході відповіді студент розкриває питання, передбачені для самостійного опрацювання, проте не завжди наводить приклади на підтвердження теоретичного матеріалу.

«Задовільно»: відповідь змістовна, однак неповна, репліки недостатньо вдалі, оскільки не враховують належним чином використання термінологічної лексики; порушується послідовність і логічність викладу думок; надається перевага невербальній комунікації; трапляються суттєві мовленнєві огріхи.

«Незадовільно»: студент бере участь в обговоренні теоретичних питань практичного заняття, проте, відповіді є недостатніми за обсягом (до 5-6 реплік), елементарними за змістом, зі значною кількістю помилок різного роду.

V семестр

Завдання для самостійної роботи з теми: «Вступ»

Опрацювати:

1. Зв'язок історичної граматики з іншими науковими дисциплінами.
2. Основні джерела історії української мови. Характеристика писемних пам'яток.
3. Походження східнослов'янської писемності.
4. Місце української мови серед інших слов'янських.

Питання розглядаються за підручником: М.А.Жовтобрюх та ін. Історична грамика української мови. – К., 1980. – С.3-27.

П.п. 3, 4, 5, 6 – за монографіями Г.П. Півторака "Українці: Звідки ми і наша мова?" – К., 1993; Походження українців, росіян, білорусів та їхніх мов: міфи і правда про трьох братів слов'янських зі «спільної колиски» – К., 2001. – 152 с.; Історією української мови: Хрестоматія. – К., 1993, журнальними публікаціями; лекцією та матеріалами курсів «Старослов'янська мова» й «Сучасна українська мова».

Підготувати карту (формат А 4) давньоруської держави – Київської Русі (IX – XIII ст.); з Енциклопедії української мови (К., 2007) *виписати* (коротко) інформацію про науковців, котрі досліджували питання становлення і розвитку української мови (наприклад: І. Огієнко, М. Жовтобрюх, В. Русанівський, В. Скляренко, В. Німчук, Г. Півторак ін.).

Завдання для самостійної роботи з теми: «Історична фонетика» (індоєвропейський та праслов'янський періоди)

Дайте відповіді на такі запитання (письмово):

1. Діахронічна фонетика. Предмет, завдання, значення.
2. Структура складу праслов'янської мови (закон наростаючої звучності та закон відкритого складу).
3. Закон відкритого складу і звукові процеси пов'язані з його дією.
4. Відображення звукових процесів праслов'янського періоду в українській мові.

Матеріал опрацьовується за вузівськими підручниками, поданими до загального списку літератури; за підручниками та методичними рекомендаціями: Баденкової В.М. зі Старослов'янської мови, а також за навчальним посібником Зинякової А.А. з Історичної граматики української мови: Вступ. Фонетика. – Миколаїв, 2010. – С. 14; 19-26.

Історична фонетика (давньоруський (давньокиївський)період)

Дайте відповіді на такі запитання (письмово):

1. Поняття про фонетичну систему давньоруського періоду.
2. Голосні та приголосні звуки дописемного періоду давньокиївської мови.
3. Голосні та приголосні звуки писемного періоду давньокиївської мови.

Завдання: реконструювати (письмово) систему голосних та приголосних української мови (етапи: індоєвропейський → праслов'янський → давньоруський (давньокиївський) → український).

Опрацювати: статтю Карпенка Ю.О. Фонологічна історія українського вокалізму // Мовознавство. – 1998. – № 2 – 3. – С. 78–91 та статтю Німчука В.В. Історія дзвінких африкат і засобів їх позначення в українській мові // Мовознавство. – 1992. – №2. – С. 7–14.

Матеріал опрацьовується за вузівськими підручниками, поданими до загального списку літератури, а також за навчальним посібником Зинякової А.А. з Історичної граматики української мови: Вступ. Фонетика. – Миколаїв, 2010. – С. 14-19.

Історична фонетика. Фонетична система давньоруської мови дописемного періоду (VII - X ст.)

Дайте відповіді на такі запитання (письмово):

1. Відображення звукових процесів давньоруської мови дописемного періоду в українській мові.
2. Ранні рефлекси *[ě].
3. Звук [o] з початкового звука [a] у словах іншомовного походження. Характеристика грецизмів у сучасній українській мові.
4. Розвиток фарингального [ɣ]. Його характеристика в сучасній українській мові.

Матеріал опрацьовується за вузівськими підручниками, поданими до загального списку літератури, а також за навчальним посібником Зинякової А.А. з Історичної граматики української мови: Вступ. Фонетика. – Миколаїв, 2010. – С. 26-35; підручниками з сучасної української мови (розділ «Фонетика»).

Історична фонетика. Фонетична система давньоруської мови писемного періоду (XI - XIII ст.)

1. *Взяти* на заняття текст “Слово о польку Игоревь...”(з давньоруським варіантом).

2. *Опрацювати*: статті Півторака Г.П. Занепад зредукованих Ъ, Ь і його вплив на формування фонологічних систем слов'янських мов // Мовознавство. – 1998. – № 2. – С.3 – 14 та Залеського А. Прослідки зредукованих голосних у слабкій позиції в українській мові// Мовознавство. – 1986. – № 6. – С.55 – 62.

3. *Повторити* з курсу «Старослов'янська мова» позиції зредукованих ъ, ѣ.

VI семестр

Завдання для самостійної роботи з теми «Історична морфологія»

1. *Опрацювати до теми «Іменник»* (письмово):

Безпалько О. П. та ін. Історична граматики української мови. – К., 1962. – С.182-239; 204-207; 209-220; 221-226; 228-247;

Жовтобрюх М. А. та ін. Історична граматики української мови. – К., 1980. – С.105-125; 122-156;

Історія української мови: Морфологія. – К., 1978. – С.16-17; 63; 74-128;

Матвіяс І. Г. Іменник в українській мові. – К., 1974. – С.42-145;

Самійленко С.П. Типи відмінювання іменників української мови та провідні фактори їх становлення // Мовознавство. – 1997. – № 1.

2. *Опрацювати до теми «Прикметник»* (письмово):

Безпалько О. П. та ін. Історична граматики української мови. – К., 1962. – С. 240-300;

Жовтобрюх М. А. та ін. Історична граматики української мови. – К., 1980. – С. 165-182;

Історія української мови: Морфологія. – К., 1978. – С. 163-215;

Грищенко А. П. Прикметник в українській мові. – К., 1978. – С. 263-290.

3. *Опрацювати до теми «Числівник»* (письмово):

Безпалько О.П. та ін. Історична граматики української мови. – К., 1962. – С. 300-327;

Жовтобрюх М.А. та ін. Історична граматики української мови. – К., 1980. – С. 182-194;

Арполенко Г.П. та ін. Числівник в українській мові. – К., 1980. – С. 3-22; 75-125;

Лукінова Т.Б. Числівники в слов'янських мовах (порівняльно-історичний нарис). – К., 2000. – 369 с. (Вступ, висновки).

4. *Використовуючи* монографію В.Г. Складенка «Праслов'янська акцентологія», 1998 (див. список літератури до курсу), підручник з Історичної граматики (див. список літератури до курсу) та Український правопис (див. список літератури до курсу) записати парадигми відмінювання опрацьованих класів лексем.

5. *Проаналізувати* в самостійно обраному студентом уривкові (25-30 слів) зі «Слова...» іменні частини мови та займенники на морфологічному рівні за поданими схемами (по 5 слів з кожного класу).

Схеми аналізу:

Іменник

1. Вихідна форма.
2. Рід, число, відмінок.
3. Давній тип основи за суфіксом-детермінативом.

Займенник

1. Вихідна форма.
2. Розряд за значенням.
3. Рід, число, відмінок (залежно від того, які з цих категорій властиві аналізованому займенникові).

Прикметник

1. Вихідна форма.
2. Розряд: якісний, відносний, присвійний.
3. Коротка чи повна (стягнена або нестягнена форма).

Опрацювати до теми «Дієслово. Дієприкметник. Дієприслівник»:

Безпалько О. П. та ін. Історична граматики української мови. – К., 1962. – С. 328-338; 338-348; 350-365;

Жовтобрюх М. А. та ін. Історична граматики української мови. – К., 1980. – С. 195-205; 205-212; 216-226;

Історія української мови: Морфологія. – К., 1978. – С. 296-319;

Гнатюк Г. М. Дієприкметник у сучасній українській літературній мові. – К., 1982. – С. 19-64;

Русанівський В. М. Структура українського дієслова. – К., 1971. – С. 210-253; 253-263;

Самійленко С.П. Нариси з історичної морфології української мови. – К., 1967. – С. 124-140.

Проаналізуйте (письмово) в самостійно попередньо обраному уривкові (25-30 слів) зі «Слова...» дієслова та дієприкметники на морфологічному рівні за поданими схемами (по 5 слів кожного класу).

Схеми аналізу:

Дієслово

1. Вихідна форма.
2. Особа, число, час, спосіб (у минулому часі назвати одну з чотирьох давніх форм).
3. Основа інфінітива чи теперішнього часу, від якої утворено аналізовану форму).

Дієприкметник

1. Вихідна форма.
2. Стан, час.
3. Коротка чи повна (стягнена або нестягнена) форма.
4. Основа інфінітива чи теперішнього часу, від якої утворено дієприкметник.

До теми «Прислівник. Службові слова. Вигук»

Дайте відповіді на такі запитання (письмово):

1. Виформування займенникових прислівників.
2. Виформування відіменних прислівників.
3. Виформування віддієслівних прислівників.

Опрацюйте:

Жовтобрюх М. А. та ін. Історична граматики української мови. – К., 1980. – С. 226-241; 241-250.

Вихованець І. Р. Прийменникова система української мови. – К., 1980. – С. 51-68.

Мацько Л. І. Інтер'єктиви в українській мові. – К., 1980 (опрацювати вступ, висновки).

Медведєв Ф.П. Система сполучників в українській мові: Короткий нарис. – Харків, 1962 (опрацювати вступ, висновки).

Проаналізуйте (письмово) в самостійно попередньо обраному уривкові (25-30 слів) зі «Слова...» прислівники та службові слова на морфологічному рівні за схемами.

Схеми аналізу:

Прислівник

1. Вихідна форма.
2. Розряд за значенням.
3. Від форми якої частини мови утворено прислівник.

Прийменник

1. Вихідна форма.
2. Первинний чи вторинний.
3. Якого відмінка вимагає.

Сполучник

1. Вихідна форма.
2. Первинний чи вторинний.
3. Сурядний чи підрядний.

Для часток і вигуків визначте розряд цих слів за значенням і походженням.

Завдання для самостійної роботи з теми «Синтаксис»

Дайте відповіді на такі запитання (письмово):

1. Предмет, завдання, методи вивчення історичного синтаксису.
2. Поняття про виформування простого та складного речення.

Опрацюйте:

Жовтобрюх М. А. та ін. Історична граматика української мови. – К., 1980. – С. 226-241; 241-250.

Безпалько О. П. та ін. Історична граматика української мови. – К., 1962. – С. 382-435; 465-490;

Жовтобрюх М. А. та ін. Історична граматика української мови. – К., 1980. – С. 253-294; 294-308;

Історія української мови: Синтаксис. – К., 1978. – С.11-95; 96-131; 232-289; 290-446;

Мельничук О.С. Розвиток структури слов'янського речення. – К.,1966;

Слинько І.І. Історичний синтаксис української мови. – К., 1973;

Сучасна українська мова: Синтаксис. – К., 1972. – С. 118-309; 310-430

Проаналізуйте в самостійно попередньо обраному уривкові (25-30 слів) зі «Слова...» речення на синтаксичному рівні за поданими схемами.

Схеми аналізу:

Простого речення

1. Записати речення; підкреслити у ньому графічно всі члени речення; визначити між кожним компонентом зв'язок.
2. Визначити, яким воно є за метою висловлювання: розповідне, питальне, спонукальне.
3. Визначити, яким воно є за будовою:
 - а) двоскладне чи односкладне;
 - б) поширене чи непоширене;
 - в) повне чи неповне;
 - г) ускладнене чи неускладнене.

Складне речення

1. Записати речення; підкреслити у ньому графічно всі члени речення; визначити між кожним компонентом зв'язок.
2. Визначити тип складного речення: безсполучникове, складносурядне, складнопідрядне чи речення з різними типами зв'язку між його частинами.
3. У складнопідрядному реченні записати головну і підрядну частини, визначити тип підрядної.
4. Звертати увагу на можливу наявність у текстах прямої мови, особливі випадки узгодження присудка з підметом тощо.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА ДО КУРСУ

ПІДРУЧНИКИ

- Бевзенко С.П. Історична морфологія української мови / С.П. Бевзенко. – Ужгород., 1960. – 416 с.
- Безпалько О.П. Нариси з історичного синтаксису української мови / О.П. Безпалько. – К., 1960. – 436 с.
- Борковский В.И. Сравнительно-исторический синтаксис восточно-славянских языков. Бессоюзные сложные предложения, сопоставляемые со сложноподчиненными / В.И. Борковский. – М., 1972. – 159 с.
- Булаховський Л.А. Питання походження української мови / Л.А. Булаховський // Вибрані твори: В 5-ти т. Т.2: Українська мова. – К., 1977. – 575 с.
- Зинякова А.А. Історична граматики української мови: Вступ. Фонетика // Навч. посібник. – Миколаїв, 2010. – 68 с.
- Історична граматики української мови / М.А. Жовтобрюх, О.Т. Волох, С.П. Самійленко, І.І. Слинко. – К., 1980. – 319 с.
- Історична граматики української мови: Збірник вправ / Л.І.Коломієць, А.В.Майборода.. – К., 1988. – 231 с.
- Історія української мови: Лексика і фразеологія / За заг. ред. В.М. Русанівського. – К., 1983. – 734 с.
- Історія української мови: Морфологія / За ред. В.В. Німчука. – К., 1978. – 529с.
- Історія української мови: Синтаксис / За заг. ред. А.П. Грищенка. – К., 1983. – 503 с.
- Історія української мови: Фонетика / За заг. ред. В.В. Німчука. – К., 1979. – 376 с.
- Крижанівська О.І. Історія української мови: Історична фонетика. Історична граматики. – К., 2010. – 246 с.
- Медведев Ф.П. Вступ до курсу історії української мови / Ф.П. Медведев. – Харків, 1967. – 152 с.
- Медведев Ф.П. Нариси з української історичної граматики / Ф.П. Медведев. – Харків, 1964. – 247 с.
- Огієнко І. Історія української літературної мови / І. Огієнко. – К., 1971. – 315 с.
- Русанівський В.М. Історія української літературної мови / В.М. Русанівський. – К., 2004. – 423 с.
- Самійленко С.П. Нариси з історичної морфології української мови / С.П. Самійленко, Ч.І. – К., 1964. – 234 с.; Ч.2. – К., 1967. – 190 с.
- Слинко І.І. Історичний синтаксис української мови / І.І. Самійленко. – К., 1973. – 215 с.
- Сравнительно-исторический синтаксис восточнославянских языков: Типы простого предложения / Под ред. В.И. Борковского. – М., 1968. – 219 с.
- Сравнительно-исторический синтаксис восточнославянских языков. Члены предложения / Под ред. В.И. Борковского. – М., 1968. – 297 с.

ДОПОМІЖНА

- Арполенко Г.П., Городенська К.Г., Щербатюк Г.Х. Числівник української мови / Г.П. Арполенко. – К., 1980. – 239 с.
- Грищенко А.П. Прикметник в українській мові / А.П. Грищенко. – К., 1978. – 208с.
- Гулицька Л.Л. Нариси словотворчої системи української актової мови ХІХ-ХУ ст. / Л.Л. Гулицька. – К., 1958. – 238с.
- Лукінова Т.Б. Числівники в слов'янських мовах (порівняльно-історичний нарис) / Т.Б. Лукінова. – К., 2000. – 369с.
- Мельничук О.С. Розвиток структури слов'янського речення /О.С. Мельничук. – К., 1966. – 323 с.
- Півторак Г.П. Українці: звідки ми і наша мова / Г.П. Півторак. – К.,1993. – 200 с.
- Півторак Г.П. Міфи й правда про трьох братів зі спільної колиски (про походження українців, росіян та білорусів) / Г.П. Півторак. – К., 1998. – 63 с.

- Півторак Г.П. Походження українців, росіян, білорусів та їхніх мов: міфи і правда про трьох братів слов'янських зі «спільної колиски» / Г.П. Півторак. – К., 2001. – 152 с.
- Русанівський В.М. Структура українського дієслова / В.М. Русанівський. – К., 1971. – 315 с.
- Русанівський В.М., Німчук В.В. Співвідношення функцій давньоруської і старослов'янської мови у Київській Русі (XI-XIII ст.) / В.М. Русанівський, В.В. Німчук // IX Міжнародний з'їзд славістів: Слов'янське мовознавство. – К., 1983.
- Скляренко В.Г. Нариси з історичної акцентології української мови / В.Г.Скляренко. – К., 1983. – 240 с.
- Скляренко В.Г. Праслов'янська акцентологія / В.Г. Скляренко. – К., 1998. – 343 с.
- Скляренко В. Г. Історія українського наголосу. Іменник / В.Г. Скляренко. – К., 2006. – 709 с.
- Филин Ф.П. Образование языка восточных славян / Ф.П. Филин. – М., Л., 1962. – 294 с.
- Филин Ф.П. Происхождение русского, украинского и белорусского языков / Ф.П. Филин. – Л., 1972. – 655 с.
- Царук О. Українська мова серед інших слов'янських / О. Царук. – Дніпропетровськ, 1998. – 323 с.

СЛОВНИКИ

- Етимологічний словник української мови: В 7-ми т./ За ред. О.С.Мельничука. - К.: Наукова думка. – Т.І: (А - Г). – Т.2.: (Д - Копці). – 1985. – 670 с.
- Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: В 4-х т. – М., 1964 – 1973.

ЖУРНАЛЬНІ ПУБЛІКАЦІЇ

- Бандура О. З історії української мови // Дивослово. – 1997. №1. – С.14 – 17.
- Замський А. Прослідки зредукованих голосних у слабкій позиції в українській мові // Мовознавство. – 1986. – №6. – С. 55-62.
- Зинякова А.А. Джерела вивчення історії української мови // Науковий вісник Миколаївського державного університету ім. В.О.Сухомлинського. Серія «Філологічні науки»: Зб. наук. праць. – Миколаїв: МДУ, 2009. – Вип. 26. – С. 25-29.
- Карпенко Ю.О. Питання походження української мови: Українська гіпотеза// Мовознавство. – 1993. – №5. – С. 3-9.
- Карпенко Ю.О. Українські звуки і та и: дві фонемі чи одна? // Мова. – 1995. – №1-2. – С. 56-61
- Карпенко Ю.О. Фонологічна історія українського вокалізму // Мовознавство. – 1998. – №2-3. – С. 78-91.
- Ковалів П. Основи формування української мови в порівнянні з іншими східно-слов'янськими мовами// Історія української мови: Хрестоматія... - С. 247-248.
- Лукінова Т.Б. До реконструкції праслов'янської системи квантитативних утворень // Мовознавство. – 2000. – №4-5. – С. 15-26.
- Мельник Ю.В. Давноминулий час: проблема та гіпотези // Мовознавство. – 1996. – №1. – С. 30-33.
- Німчук В.В. Історія дзвінких африкат і засобів їх позначення в українській мові // Мовознавство. – 1992. – №2. – С. 7-14.
- Німчук В.В. Періодизація як напрямок дослідження генези та історії української мови// Мовознавство. – 1998. – №1. – С. 3-13.
- Півторак Г.П. Виникнення писемності у східних слов'ян за сучасними науковими даними// Мовознавство. – 1984. – №6. – С. 9-21
- Півторак Г.П. Занепад зредукованих Ъ, Ь і його вплив на формування фонологічних систем слов'янських мов // Мовознавство. – 1998. – №2. – С. 3-14.
- Приступа П. Рефлекси давнього наголошеного Ъ на території західних говорів української мови// Дослідження і матеріали з української мови. – К., 1961. – С. 145-154.
- Русанівський В. Давньоруська мова: міф чи реальність? // Мовознавство. – 1993. – №2. – С. 3-6.

- Скляренко В. Походження назви Русь // Мовознавство. – 2003. — №5. – С. 3-13.
- Скляренко В. Походження назви Русь // Мовознавство. – 2004. – №2-3. – С. 3-19.
- Ткачук О. Деякі аспекти проблеми походження української мови // Дивослово. – 1998. – №2. – С. 10-13.
- Ющук І. Про походження української мови // Мовознавство. – 1995. – №1. – С. 27-34.

V-семестр
ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ №1

Тема: Вступ. Проблема походження української мови.

Мета: з'ясувати об'єкт, предмет, завдання і значення курсу; його зв'язок з іншими науковими дисциплінами; джерела вивчення історичної граматики української мови; провести огляд наукової та навчальної літератури з курсу; ознайомити студентів з питанням проблеми походження української мови.

Студенти повинні *знати:* основні поняття вступної теми, а саме: об'єкт, предмет, завдання і значення курсу "Історична граматика української мови"; зв'язок історичної граматики з іншими науковими дисциплінами; джерела вивчення історії української мови; походження східнослов'янської писемності та місце української мови серед інших слов'янських мов;

Студенти повинні *вміти:* використовувати набуті знання на практиці.

ПЛАН:

1. Об'єкт, предмет, завдання і значення курсу "Історична граматика української мови".
2. Зв'язок історичної граматики з іншими науковими дисциплінами.
3. Джерела вивчення історії української мови.
4. Огляд наукової і навчальної літератури з курсу.
5. Походження східнослов'янської писемності.
6. Місце української мови серед інших слов'янських мов.
7. Аналіз існуючих точок зору з питання походження української мови у мовознавстві. Характеристика сучасних концепцій.

Основні поняття та терміни: історична граматика української мови, історія мови, писемні пам'ятки, жива народна мова, свідчення споріднених та іноземних мов, топоніміка, лексичні запозичення в українську мову, глотогенез.

Література:

Питання розглядаються за підручниками: М.А.Жовтобрюх та ін. Історична граматика української мови. – К., 1980. – С.3-27; О.І. Крижанівська. Історія української мови: Історична фонетика. Історична граматика. – К., 2010; лекцією.

П.п. 3,4,5,6,7 – за монографією Г.П.Півторака "Українці: Звідки ми і наша мова?" – К., 1993; іншими його монографіями; Історією української мови: Хрестоматія. – К., 1993, журнальними публікаціями; лекцією та матеріалами курсів «Старослов'янська мова» й «Сучасна українська мова».

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 2.

Модульна контрольна робота № 1.

Тема: Вступ. Проблема походження української мови

Мета: перевірити рівень знань студентів з вивчених тем.

Студенти повинні *знати:* основні поняття тем, поданих до занять.

Студенти повинні *вміти:* використовувати набуті знання та вміння на практиці.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Вузівські підручники з історичної граматики української мови, подані у списковій літературі до курсу.
2. Список додаткової літератури подано у списковій літературі до курсу.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ №3

Тема: Діахронічна фонетика. Фонетична система індоєвропейського, праслов'янського та давньоруського періодів.

Мета: розглянути поняття діахронічної фонетики.

Студенти повинні *знати:* основні поняття теми, подані до заняття.

Студенти повинні *вміти:* використовувати набуті знання на практиці, пов'язуючи їх з курсом сучасної української мови.

Завдання:

➤ *Реконструювати* (письмово), використовуючи наукову літературу з курсу, систему голосних та приголосних української мови (етапи: індоєвропейський → праслов'янський → давньоруський → український).

➤ *Опрацювати*, склавши короткий конспект, статті:

Карпенка Ю.О. Фонологічна історія українського вокалізму // Мовознавство. – 1998. – №2 – 3. – С.78 – 91.

Німчука В.В. Історія дзвінких африкат і засобів їх позначення в українській мові // Мовознавство. – 1992. – №2. – С.7 – 14.

Основні поняття та терміни: діахронічна фонетика, фонетичні процеси, система вокалізму та консонантизму.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Вузівські підручники з історичної граматики української мови, подані у списковій літературі до курсу.
2. Список додаткової літератури подано у списковій літературі до курсу.
3. Список літератури до самостійної роботи.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ №4

Тема: **Фонетичні процеси дописемного періоду давньоруської мови (VII-X ст.)**

Мета: проаналізувати найдавніші фонетичні процеси системи вокалізму дописемного періоду так званої давньоруської мови:

Студенти повинні *знати:* основні поняття теми, подані до заняття.

Студенти повинні *вміти:* використовувати набуті знання та вміння на практиці, пов'язуючи їх з курсом сучасної української мови.

ПЛАН:

1. Зміна *[je] в [o] на початку слова.
2. Розвиток повноголосся *[-oro-], *[-olo-], *[-ere-], *[-ele-].
3. Деназалізація носових голосних *[ǣ], *[õ].
4. Рефлекси *[-ort-], *[-olt-].

Основні поняття та терміни: дописемний період давньоруської мови, повноголосся, деназалізація, носові голосні, звукосполюки.

Практично:

- Уміти коментувати всі вказані вище фонетичні процеси.
- Виконати вправи: №№20, 21, 24, 27 (Коломієць Л.І. та ін. Історична граMATика української мови: Збірник вправ. – К., 1988).

ЛІТЕРАТУРА:

1. Вузівські підручники з історичної граматики української мови, подані у списковій літературі до курсу.
2. Список додаткової літератури подано у списковій літературі до курсу.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ №5

Тема: **Історія зредукованих [ъ], [ь]**

Мета: проаналізувати рефлекси зредукованих голосних.

Студенти повинні *знати:* основні поняття теми, а саме: загальну характеристику редукованих голосних [ъ] та [ь].

Студенти повинні *вміти:* використовувати набуті знання та вміння на практиці.

ПЛАН:

1. Загальна характеристика редукованих голосних.
2. Аналіз слабкої позиції голосних [ъ] та [ь].
3. Аналіз сильної позиції голосних [ъ] та [ь].

Основні поняття та терміни: редуковані (зредуковані) голосні, сильна позиція (вокалізація), слабка позиція (занепад).

Практично:

➤ Виконати вправи: № 39, 40, 41.

Завдання для самостійної роботи:

➤ Прочитати давньоруський текст “Слово о польку Игоревь,…” (текст взяти на заняття).

Опрацювати монографію, склавши тези: Скляренко В.Г. Темні місця в «Слові о полку Ігоревім». – К., 2001 ([www. children. edu. - ua.net. litfys. org. ua / sklar /](http://www.children.edu.ua/net.litfys.org.ua/sklar/))

➤ Опрацювати статті:

Півторак Г.П. Занепад зредукованих Ъ, Ь і його вплив на формування фонологічних систем слов'янських мов // Мовознавство. – 1998. – №2. – С.3–14.

Залеський А. Прослідки зредукованих голосних у слабкій позиції в українській мові // Мовознавство. – 1986. – №6. – С.55-62.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Вузівські підручники з історичної граматики української мови, подані у списковій літературі до курсу.

2. Список додаткової літератури подано у списковій літературі до курсу.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ №6

Тема: *Наслідки занепаду зредукованих у системі вокалізму*

Мета: проаналізувати найважливіші фонетичні процеси у системі вокалізму давньоруської мови писемного періоду.

Студенти повинні *знати:* основні поняття теми, а саме: наслідки занепаду зредукованих у системі вокалізму:

Студенти повинні *вміти:* використовувати набуті знання та вміння на практиці, пов'язуючи їх з курсом сучасної української мови.

ПЛАН:

1. Перебудова структури складу.

2. Наслідки занепаду зредукованих у системі вокалізму:

а) чергування [o], [e] з нулем звука;

б) подовження [ē], [ō];

в) розвиток приставного [i];

г) перше повноголосся.

3. Висновки та узагальнення.

Основні поняття та терміни: закон відкритого складу, чергування, компенсаційне подовження, повноголосся.

Практично:

1. Уміти коментувати всі вказані вище фонетичні процеси.

2. Виконати вправу № 87 (виписати лексеми, у яких відбуваються фонетичні процеси у системі вокалізму).

Завдання для самостійної роботи. З'ясувати: чи простежуються вивчені фонетичні процеси у давньоруській пам'ятці “Слові о полку Ігоревім …” (студент обирає будь-який уривок з тексту на 25 – 30 слів).

ЛІТЕРАТУРА:

1. Вузівські підручники з історичної граматики української мови, подані у списковій літературі до курсу.

2. Список додаткової літератури подано у списковій літературі до курсу

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ №7

Тема: *Наслідки занепаду зредукованих у системі консонантизму*

Мета: проаналізувати найважливіші фонетичні процеси у системі консонантизму давньоруської мови писемного періоду.

Студенти повинні *знати:* основні поняття теми, а саме: наслідки занепаду зредукованих у системі консонантизму.

Студенти повинні *вміти*: використовувати набуті знання та вміння на практиці, пов'язуючи їх з курсом сучасної української мови.

ПЛАН:

1. Поява нових груп приголосних і їх спрощення;
2. Асиміляція приголосних;
3. Дисиміляція приголосних;
4. Депалаталізація приголосних.
5. Висновки та узагальнення.

Основні поняття та терміни: нові групи приголосних, спрощення, асиміляція, дисиміляція, депалаталізація.

Практично:

1. Уміти коментувати всі вказані вище фонетичні процеси.
2. Виконати вправу № 87 (виписати лексеми, у яких відбуваються фонетичні процеси у системі консонантизму).

Завдання для самостійної роботи. З'ясувати: чи простежуються вивчені фонетичні процеси у давньоруській пам'ятці "Слові о полку Ігоревім ..." (студент обирає будь-який уривок з тексту на 25 – 30 слів або продовжує роботу в попередньо обраному уривкові).

ЛІТЕРАТУРА:

1. Вузівські підручники з історичної граматики української мови, подані у списковій літературі до курсу.
2. Список додаткової літератури подано у списковій літературі до курсу

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 8 (8-9 для студентів 301 групи)

Тема: *Пізніші фонетичні процеси давньоруського періоду*.

Мета: проаналізувати пізніші фонетичні процеси у системі вокалізму та консонантизму давньоруської мови.

Студенти повинні *знати*: основні поняття теми, подані до заняття.

Студенти повинні *вміти*: використовувати набуті знання та вміння на практиці, пов'язуючи їх з курсом сучасної української мови.

ПЛАН:

1. Пізніші фонетичні процеси у системі вокалізму:
 - а) перехід [e] в [o] після шиплячих та й;
 - б) зміна [ō], [ē] в [i];
 - в) зміна [o] в [a];
 - г) зміна [e] в [a];
 - г) зближення [o] і [y];
 - д) втрата початкового голосного.
2. Пізніші фонетичні процеси у системі консонантизму:
 - а) поява протетичних;
 - б) депалаталізація шиплячих та [p].

Основні поняття та терміни: система вокалізму та консонантизму, фонетичні процеси.

Практично:

1. Уміти коментувати всі вказані вище фонетичні процеси.
2. Виконати вправу № 86; у вправі №87 простежити пізніші фонетичні процеси писемного періоду давньоруської мови.

Завдання для самостійної роботи:

- з'ясувати: чи простежуються вивчені фонетичні процеси у давньоруській пам'ятці "Слові о полку Ігоревім ..." (студент обирає будь-який уривок з тексту на 25 – 30 слів або продовжує роботу в попередньо обраному уривкові);

- повторити за вузівськими підручниками з сучасної української мови історичні альтернативи у системі вокалізму та консонантизму (див.: Н.І.Тоцька. Сучасна українська літературна мова: Фонетика, орфоепія, графіка, орфографія. – К., 1981).

ЛІТЕРАТУРА:

1. Вузівські підручники з історичної граматики української мови, подані у списковій літературі до курсу.
2. Список додаткової літератури подано у списковій літературі до курсу.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 9 (10 для студентів 301 групи)

Модульна контрольна робота № 2.

Тема: «Історична фонетика».

Мета: перевірити рівень знань студентів з вивчених тем.

Студенти повинні *знати:* основні поняття тем, поданих до занять.

Студенти повинні *вміти:* використовувати набуті знання та вміння на практиці.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Вузівські підручники з історичної граматики української мови, подані у списковій літературі до курсу.
2. Список додаткової літератури подано у списковій літературі до курсу.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ №10-11 (11-12 для студентів 301 групи)

Тема: **Історична морфологія. Іменні частини мови: іменник, прикметник, числівник.**

Займенник як здавна сформований клас слів.

Мета: проаналізувати іменні частини мови та займенник у плані діахронії.

Студенти повинні *знати:* основні поняття теми, подані до заняття.

Студенти повинні *вміти:* використовувати набуті знання та вміння на практиці, пов'язуючи їх з курсом сучасної української мови.

ПЛАН:

1. Загальна характеристика частин мови, успадкованих давньоруською мовою з праслов'янської доби.
2. Іменні частини мови:
 - іменник:
 - а) історія граматичних категорій;
 - б) принципи класифікаційного поділу іменникових основ;
 - в) джерела формування сучасних іменникових парадигм української мови;
 - г) взаємодія відмін.
 - прикметник:
 - а) характер граматичних категорій прикметника;
 - б) іменні прикметники, їх словозміна та особливості синтаксичного функціонування;
 - в) шляхи морфологічного становлення займенникових прикметників, особливості їх словозміни;
 - г) утворення форм ступенів порівняння прикметників у давньоруській мові;
 - г) становлення стягнених прикметникових форм.
 - числівник:
 - а) становлення числівника як окремого лексико-граматичного розряду слів;
 - б) склад, утворення та специфіка словозміни числівників.
3. Займенник як здавна сформований клас слів:
 - а) групи займенників давньоруської мови, їх основні характеристики;
 - б) особливості виформування особових займенників;
 - в) особливості відмінювання займенників у давньоруській мові.

Основні поняття та терміни: іменні частини мови (іменник, прикметник, числівник), займенник, граматичні категорії.

До теми іменник:

Студенти повинні *знати*: загальну характеристику частин мови, успадкованих давньоруською мовою з праслов'янської доби; історію граматичних категорій іменника; принципи класифікаційного поділу іменних основ; джерела формування сучасних іменникових парадигм української мови; взаємодію відмін.

Студенти повинні *вміти*: визначати тип відмінювання; визначати відмінкові форми; утворювати відмінкові форми; робити морфологічний аналіз іменників.

Практично: виконати вправи №№ 97, 124.

До теми займенник:

Студенти повинні *знати*: групи займенників давньоруської мови, їх основні характеристики; особливості розвитку особових займенників; особливості відмінювання займенників у давньоруській мові.

Студенти повинні *вміти*: зіставляти займенникову систему сучасної української мови та давньоруської мови; відмінювати особові та вказівні займенники давньоруської мови; робити морфологічний аналіз займенників.

Практично: виконати вправи №№ 131, 134.

До теми прикметник:

Студенти повинні *знати*: характер граматичних категорій прикметника; іменні прикметники, їх словозміну та особливості синтаксичного функціонування; шляхи морфологічного становлення займенникових прикметників, особливості їх словозміни; утворення форм ступенів порівняння прикметників у давньоруській мові; становлення стягнених прикметникових форм.

Студенти повинні *вміти*: утворювати різні форми прикметників, відмінювати їх; робити морфологічний аналіз прикметників.

Практично: виконати вправи №№ 143, 144, 145.

До теми числівник:

Студенти повинні *знати*: становлення числівника як окремого лексико-граматичного розряду слів; склад, утворення та специфіку словозміни числівників.

Студенти повинні *вміти*: робити морфологічний аналіз числівників.

Практично: виконати вправи №№ 150, 151, 152.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Вузівські підручники з історичної граматики української мови, подані у списковій літературі до курсу.
2. Список додаткової літератури подано у списковій літературі до курсу

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 12-13 (13-14 для студентів 301 групи)

Тема: Дієслово. Дієприкметник. Дієприслівник

Мета: проаналізувати дієслово та дієслівні форми у плані діахронії.

Студенти повинні *знати*: граматичні категорії та форми дієслів давньоруської мови; систему часових форм дієслова давньоруської мови; типи дієслівних основ; класи дієслів; формування системи дієприкметників та дієприслівників.

Студенти повинні *вміти*: утворювати форми дієслів; виконувати морфологічний аналіз дієслів.

План:

1. Дієслово як здавна сформований клас слів. Загальна характеристика.
2. Граматичні категорії та форми дієслів давньоруської мови.
3. Система часових форм дієслова давньоруської мови.
4. Типи дієслівних основ.
5. Класи дієслів.
6. Формування системи дієприкметників та дієприслівників.

Основні поняття та терміни: дієслово, дієслівні форми, часові форми, типи дієслівних основ, класи дієслів.

Практично: виконати вправи №№ 162, 171, 172, 179.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Вузівські підручники з історичної граматики української мови, подані у списковій літературі до курсу.
2. Список додаткової літератури подано у списковій літературі до курсу

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 14-15 (15-16 для студентів 301 групи).

Тема: Прислівник. Службові слова. Вигук

Мета: проаналізувати прислівник, службові слова та вигук у плані діячності.

Студенти повинні *знати:* основні структурні та значеннєві розряди прислівників давньоруської мови; формування й розвиток системи прислівників сучасної української мови; формування сучасної системи службових частин мови та вигука.

Студенти повинні *вміти:* визначати засоби й способи творення прислівників; робити морфологічний аналіз прислівників; з'ясовувати функціональне призначення службових частин мови та вигуків.

План:

1. Загальна характеристика прислівника.
2. Основні структурні та значеннєві розряди прислівників давньоруської мови.
3. Формування й розвиток системи прислівників сучасної української мови.
4. Формування сучасної системи службових частин мови.
5. Виформування вигука.

Основні поняття та терміни: прислівник, розряди прислівників, службові частини мови (прийменник, сполучник, частка), вигук.

Практично: виконати вправи №№ 197, 198, 142.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Вузівські підручники з історичної граматики української мови, подані у списковій літературі до курсу.
2. Список додаткової літератури подано у списковій літературі до курсу

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 16 (17 для студентів 301 групи)

Тема: Історичний синтаксис. Просте та складне речення

Мета: проаналізувати просте та складне речення у плані діячності.

Студенти повинні *знати:* систему синтаксичних одиниць давньоруської мови.

Студенти повинні *вміти:* визначати й аналізувати синтаксичні одиниці.

План:

1. Загальна характеристика системи синтаксичних одиниць давньоруської мови.
2. Поняття про просте речення.
3. Поняття про складне речення та його різновиди.

Основні поняття та терміни: речення, типи речень за будовою - прості та складені.

Практично: проаналізувати текст на синтаксичному рівні (Історична граматика української мови: Збірник вправ. ... – С. 198 – Тексти для аналізу).

ЛІТЕРАТУРА:

1. Вузівські підручники з історичної граматики української мови, подані у списковій літературі до курсу.
2. Список додаткової літератури подано у списковій літературі до курсу.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 17 (18 для студентів 301 групи).

Модульна контрольна робота № 3.

Тема: Історична морфологія. Історичний синтаксис.

Мета: аналіз вивчених лексем у плані діячності.

Завдання: аналіз лексем на морфологічному та синтаксичному рівнях (за схемами, поданими до занять).

Студенти повинні *знати:* основні поняття тем, поданих до занять.

Студенти повинні *вміти:* використовувати набуті знання та вміння на практиці.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Вузівські підручники з історичної граматики української мови, подані у спискові літератури до курсу.
2. Список додаткової літератури подано у спискові літератури до курсу.

Інформаційні ресурси

1. Сайт викладача
2. Кількість підручників у бібліотеці:
Бевзенко С.П. Історична морфологія української мови / С.П. Бевзенко. – Ужгород., 1960. – 416 с. **(10)**
Безпалько О.П. Нариси з історичного синтаксису української мови / О.П. Безпалько. – К., 1960. – 436 с. **(3)**
Булаховський Л.А. Питання походження української мови / Л.А. Булаховський // Вибрані твори: В 5-ти т. Т.2: Українська мова. – К., 1977. – 575 с. **(5)**
Зинякова А.А. Історична граматики української мови: Вступ. Фонетика / А.А. Зинякова // Навч. посібник. – Миколаїв, 2010. – 68 с. **(51)**
Історична граматики української мови / М.А. Жовтобрюх, О.Т. Волох, С.П. Самійленко, І.І. Слинко. – К., 1980. – 319 с. **(119)**
Історична граматики української мови: Збірник вправ / Л.І. Коломієць, А.В. Майборода.. – К., 1988. – 231 с. **(82)**
Історія української мови: Лексика і фразеологія / За заг. ред. В.М. Русанівського. – К., 1983. – 734 с. **(3)**
Історія української мови: Морфологія / За ред. В.В. Німчука. – К., 1978. – 529с. **(5)**
Історія української мови: Синтаксис / За заг. ред. А.П. Грищенка. – К., 1983. – 503 с. **(3)**
Крижанівська О.І. Історія української мови: Історична фонетика. Історична граматики. – К., 2010. – 246 с. **(25)**
Медведев Ф.П. Вступ до курсу історії української мови / Ф.П. Медведев. – Харків, 1967. – 152 с. **(2)**
Медведев Ф.П. Нариси з української історичної граматики / Ф.П. Медведев. – Харків, 1964. – 247 с. **(6)**
Русанівський В.М. Історія української літературної мови / В.М. Русанівський. – К., 2002. – 424 с. **(20)**
Самійленко С.П. Нариси з історичної морфології української мови / С.П. Самійленко, Ч.І. – К., 1964. – 234 с.; **(3)** Ч.2. – К., 1967. – 190 с. **(6)**
Слинко І.І. Історичний синтаксис української мови / І.І. Самійленко. – К., 1973. – 215 с. **(3)**

Допоміжна

- Арполенко Г.П., Городенська К.Г., Щербатюк Г.Х. Числівник української мови / Г.П. Арполенко. – К., 1980. – 239 с. **(3)**
Грищенко А.П. Прикметник в українській мові / А.П. Грищенко. – К., 1978. – 208с. **(5)**
Мельничук О.С. Розвиток структури слов'янського речення / О.С. Мельничук. – К., 1966. – 323 с. **(2)**
Півторак Г.П. Українці: звідки ми і наша мова / Г.П. Півторак. – К., 1993. – 200 с. **(3)**
Русанівський В.М. Структура українського дієслова / В.М. Русанівський. – К., 1971. – 315 с. **(1)**
Скляренко В.Г. Нариси з історичної акцентології української мови / В.Г. Скляренко. – К., 1983. – 240 с. **(4)**
Скляренко В.Г. Праслов'янська акцентологія / В.Г. Скляренко. – К., 1998. – 343 с. **(10)**
Скляренко В. Г. Історія українського наголосу. Іменник / В.Г. Скляренко. – К., 2006. – 709 с. **(2)**
Филин Ф.П. Происхождение русского, украинского и белорусского языков / Ф.П. Филин. – Л., 1972. – 655 с. **(3)**
3. Джерела в інтернеті: www.children.edu.ua.net.litfys.org.ua/sklar/
www.ukrajnistika.upol.ct/253689_3531_A_rusanivskiy_v...
478027_38044_sklyarenko_v...
istorychna_gramatyka_zhovt...

Контрольні запитання до розділів: «Вступ», «Історична фонетика», «Історична морфологія», «Історичний синтаксис» (вид контролю – іспит)

1. Об'єкт, предмет, завдання і значення курсу «Історична граматики української мови».
2. Дослідження історичної граматики української мови.
3. Основні джерела історії української мови.
4. Місце української мови серед інших слов'янських мов.
5. Проблема походження української мови у мовознавстві.
6. Походження східнослов'янської писемності.
7. Характеристика найважливіших писемних пам'яток.
8. Фонологічна система давньоруської (давньокиївської) мови дописемного періоду (VII – X ст.). Загальна характеристика.
9. Зміна *[je] в [o] на початку слова.
10. Розвиток повноголосся *[-oro-], *[-olo-], *[-ere-], *[-ele-].
12. Фонологічна система давньоруської (давньокиївської) мови писемного періоду (XI – XIII ст.). Загальна характеристика.
13. Система вокалізму. Загальна характеристика.
14. Система консонантизму. Загальна характеристика.
15. Рефлекси зредукованих [ʒ] і [ʒ].
16. Перебудова структури складу як наслідок занепаду зредукованих.
17. Перебудова системи голосних у зв'язку із занепадом зредукованих.
18. Історія звука ě.
19. Компенсаційне подовження [ē], [ō].
20. Чергування [ē], [ō] з нульовою фонемою.
21. Розвиток приставного [i].
22. Перехід [o], [e] в [i] у нових закритих складах.
23. Зміна [o] в [a].
24. Зближення лабіалізованих [o] та [y].
25. Втрата ненаголошеного голосного на початку слова.
26. Перехід [e] в [o] після шиплячих та [j].
27. Поява нових груп приголосних і їх спрощення.
28. Асимілятивні процеси у системі консонантизму.
29. Дисимілятивні процеси у системі консонантизму.
30. Депалаталізація приголосних.
31. Поява африкати [dʒ].
32. Поява протетичних приголосних [v], [j].
33. Історична морфологія. Предмет і завдання історичної морфології. Загальна характеристика частин мови, успадкованих з праслов'янської доби.
34. Іменник. Характеристика іменника як частини мови. Граматичні та лексико-граматичні категорії іменників в історичному висвітленні. Визначення давніх основ іменників. Формування основних типів відмінювання. Історія відмінкових закінчень відмін іменників.
35. Займенник. Загальна характеристика. Історія відмінкових форм.
36. Прикметник. Формування прикметника як окремого класу слів. Історія прикметникових форм.
37. Числівник. Загальна характеристика. Поділ за значенням і будовою. Словотвір кількісних і порядкових числівників. Історія відмінкових форм.
38. Дієслово та дієслівні форми. Основи і класи. Історія форм теперішнього, майбутнього і минулого часу. Дієслівні форми: дієприкметник, дієприслівник.
39. Прислівник. Загальні відомості. Відзайменникові, відіменні та віддієслівні прислівники.

40. Службові слова. Прийменник. Сполучник. Частка. Поняття про вигук. Розвиток системи службових слів. Основні відомості про джерела формування, функціональне призначення прийменників, сполучників, часток. Вигук.

41. Синтаксис. Поняття про виформування простого та складного речення.

42. Предмет і завдання історичного синтаксису. Загальні відомості про виформування синтаксичної системи. Характеристика розвитку основних структурних і комунікативних типів простого та складного речення. Історичний розвиток засобів вираження головних і другорядних членів речення.

Знати: теоретичний матеріал розділів «Вступ», «Історична фонетика», «Історична морфологія», «Історичний синтаксис».

Уміти: аналізувати та коментувати лінгвістичні процеси на конкретному фактичному матеріалі.

V семестр

Завдання для самостійної роботи з теми: «Вступ»

Опрацювати:

1. Зв'язок історичної граматики з іншими науковими дисциплінами.
2. Основні джерела історії української мови. Характеристика писемних пам'яток.
3. Походження східнослов'янської писемності.
4. Місце української мови серед інших слов'янських.

Питання розглядаються за підручником: М.А.Жовтобрюх та ін. Історична граматика української мови. – К., 1980. – С.3-27.

П.п. 3, 4, 5, 6 – за монографіями Г.П. Півторака "Українці: Звідки ми і наша мова?" – К., 1993; Походження українців, росіян, білорусів та їхніх мов: міфи і правда про трьох братів слов'янських зі «спільної колиски» – К., 2001. – 152 с.; Історією української мови: Хрестоматія. – К., 1993, журнальними публікаціями; лекцією та матеріалами курсів «Старослов'янська мова» й «Сучасна українська мова».

Підготувати карту (формат А 4) давньоруської держави – Київської Русі (IX – XIII ст.); з Енциклопедії української мови (К., 2007) *виписати* (коротко) інформацію про науковців, котрі досліджували питання становлення і розвитку української мови (наприклад: І. Огієнко, М. Жовтобрюх, В. Русанівський, В. Складенко, В. Німчук, Г. Півторак ін.).

Завдання для самостійної роботи з теми: «Історична фонетика» (індоєвропейський та праслов'янський періоди)

Дайте відповіді на такі запитання (письмово):

1. Діахронічна фонетика. Предмет, завдання, значення.
2. Структура складу праслов'янської мови (закон наростаючої звучності та закон відкритого складу).
3. Закон відкритого складу і звукові процеси пов'язані з його дією.
4. Відображення звукових процесів праслов'янського періоду в українській мові.

Матеріал опрацьовується за вузівськими підручниками, поданими до загального списку літератури; за підручниками та методичними рекомендаціями: Баденкової В.М. зі Старослов'янської мови, а також за навчальним посібником Зинякової А.А. з Історичної граматики української мови: Вступ. Фонетика. – Миколаїв, 2010. – С. 14; 19-26.

Історична фонетика (давньоруський (давньокиївський)період)

Дайте відповіді на такі запитання (письмово):

1. Поняття про фонетичну систему давньоруського періоду.
2. Голосні та приголосні звуки дописемного періоду давньокиївської мови.
3. Голосні та приголосні звуки писемного періоду давньокиївської мови.

Завдання: реконструювати (письмово) систему голосних та приголосних української мови (етапи: індоєвропейський → праслов'янський → давньоруський (давньокиївський) → український).

Опрацювати: статтю Карпенка Ю.О. Фонологічна історія українського вокалізму // Мовознавство. – 1998. – № 2 – 3. – С. 78–91 та статтю Німчука В.В. Історія дзвінких африкат і засобів їх позначення в українській мові // Мовознавство. – 1992. – №2. – С. 7–14.

Матеріал опрацьовується за вузівськими підручниками, поданими до загального списку літератури, а також за навчальним посібником Зинякової А.А. з Історичної граматики української мови: Вступ. Фонетика. – Миколаїв, 2010. – С. 14-19.

Історична фонетика. Фонетична система давньоруської мови дописемного періоду (VII - X ст.)

Дайте відповіді на такі запитання (письмово):

1. Відображення звукових процесів давньоруської мови дописемного періоду в українській мові.
2. Ранні рефлексии * [ě].
3. Звук [o] з початкового звука [a] у словах іншомовного походження. Характеристика грецизмів у сучасній українській мові.
4. Розвиток фарингального [ɣ]. Його характеристика в сучасній українській мові.

Матеріал опрацьовується за вузівськими підручниками, поданими до загального списку літератури, а також за навчальним посібником Зинякової А.А. з Історичної граматики української мови: Вступ. Фонетика. – Миколаїв, 2010. – С. 26-35; підручниками з сучасної української мови (розділ «Фонетика»).

Історична фонетика. Фонетична система давньоруської мови писемного періоду (XI - XIII ст.)

1. *Взяти* на заняття текст “Слово о польку Игоревь...” (з давньоруським варіантом).

2. *Опрацювати*: статті Півторака Г.П. Занепад зредукованих Ъ, Ь і його вплив на формування фонологічних систем слов'янських мов // Мовознавство. – 1998. – № 2. – С.3 – 14 та Залеського А. Прослідки зредукованих голосних у слабкій позиції в українській мові // Мовознавство. – 1986. – № 6. – С.55 – 62.

3. *Повторити* з курсу «Старослов'янська мова» позиції зредукованих ъ, ѣ.

Завдання для самостійної роботи з теми «Історична морфологія»

1. *Опрацювати до теми «Іменник»* (письмово):

Безпалько О. П. та ін. Історична граMATика української мови. – К., 1962. – С.182-239; 204-207; 209-220; 221-226; 228-247;

Жовтобрюх М. А. та ін. Історична граMATика української мови. – К., 1980. – С.105-125; 122-156;

Історія української мови: Морфологія. – К., 1978. – С.16-17; 63; 74-128;

Матвіяк І. Г. Іменник в українській мові. – К., 1974. – С.42-145;

Самійленко С.П. Типи відмінювання іменників української мови та провідні фактори їх становлення // Мовознавство. – 1997. – № 1.

2. *Опрацювати до теми «Прикметник»* (письмово):

Безпалько О. П. та ін. Історична граMATика української мови. – К., 1962. – С. 240-300;

Жовтобрюх М. А. та ін. Історична граMATика української мови. – К., 1980. – С. 165-182;

Історія української мови: Морфологія. – К., 1978. – С. 163-215;

Грищенко А. П. Прикметник в українській мові. – К., 1978. – С. 263-290.

3. *Опрацювати до теми «Числівник»* (письмово):

Безпалько О.П. та ін. Історична граMATика української мови. – К., 1962. – С. 300-327;

Жовтобрюх М.А. та ін. Історична граMATика української мови. – К., 1980. – С. 182-194;

Арполенко Г.П. та ін. Числівник в українській мові. – К., 1980. – С. 3-22; 75-125;

Лукінова Т.Б. Числівники в слов'янських мовах (порівняльно-історичний нарис). – К., 2000. – 369 с. (Вступ, висновки).

4. *Використовуючи* монографію В.Г. Скляренка «Праслов'янська акцентологія», 1998 (див. список літератури до курсу), підручник з Історичної граматики (див. список літератури до курсу) та Український правопис (див. список літератури до курсу) записати парадигми відмінювання опрацьованих класів лексем.

5. *Проаналізувати* в самостійно обраному студентом уривкові (25-30 слів) зі «Слова...» іменні частини мови та займенники на морфологічному рівні за поданими схемами (по 5 слів з кожного класу).

Схеми аналізу:

Іменник

1. Вихідна форма.
2. Рід, число, відмінок.
3. Давній тип основи за суфіксом-детермінативом.

Займенник

1. Вихідна форма.
2. Розряд за значенням.
3. Рід, число, відмінок (залежно від того, які з цих категорій властиві аналізованому займенникові).

Прикметник

1. Вихідна форма.
2. Розряд: якісний, відносний, присвійний.
3. Коротка чи повна (стягнена або нестягнена форма).

Опрацювати до теми «Дієслово. Дієприкметник. Дієприслівник»:

Безпалько О. П. та ін. Історична граматики української мови. – К., 1962. – С. 328-338; 338-348; 350-365;

Жовтобрюх М. А. та ін. Історична граматики української мови. – К., 1980. – С. 195-205; 205-212; 216-226;

Історія української мови: Морфологія. – К., 1978. – С. 296-319;

Гнатюк Г. М. Дієприкметник у сучасній українській літературній мові. – К., 1982. – С. 19-64;

Русанівський В. М. Структура українського дієслова. – К., 1971. – С. 210-253; 253-263;

Самійленко С.П. Нариси з історичної морфології української мови. – К., 1967. – С. 124-140.

Проаналізуйте (письмово) в самотійно попередньо обраному уривкові (25-30 слів) зі «Слова...» дієслова та дієприкметники на морфологічному рівні за поданими схемами (по 5 слів кожного класу).

Схеми аналізу:

Дієслово

1. Вихідна форма.
2. Особа, число, час, спосіб (у минулому часі назвати одну з чотирьох давніх форм).
3. Основа інфінітива чи теперішнього часу, від якої утворено аналізовану форму).

Дієприкметник

1. Вихідна форма.
2. Стан, час.
3. Коротка чи повна (стягнена або нестягнена) форма.
4. Основа інфінітива чи теперішнього часу, від якої утворено дієприкметник.

До теми «Прислівник. Службові слова. Вигук»

Дайте відповіді на такі запитання (письмово):

1. Виформування займенникових прислівників.
2. Виформування відіменних прислівників.
3. Виформування віддієслівних прислівників.

Опрацюйте:

Жовтобрюх М. А. та ін. Історична граматики української мови. – К., 1980. – С. 226-241; 241-250.

Вихованець І. Р. Прийменникова система української мови. – К., 1980. – С. 51-68.

Мацько Л. І. Інтер'єктиви в українській мові. – К., 1980 (опрацювати вступ, висновки).

Медведєв Ф.П. Система сполучників в українській мові: Короткий нарис. – Харків, 1962 (опрацювати вступ, висновки).

Проаналізуйте (письмово) в самостійно попередньо обраному уривкові (25-30 слів) зі «Слова...» прислівники та службові слова на морфологічному рівні за схемами.

Схеми аналізу:

Прислівник

1. Вихідна форма.
2. Розряд за значенням.
3. Від форми якої частини мови утворено прислівник.

Прийменник

1. Вихідна форма.
2. Первинний чи вторинний.
3. Якого відмінка вимагає.

Сполучник

1. Вихідна форма.
2. Первинний чи вторинний.
3. Сурядний чи підрядний.

Для часток і вигуків визначте розряд цих слів за значенням і походженням.

Завдання для самостійної роботи з теми «Синтаксис»

Дайте відповіді на такі запитання (письмово):

1. Предмет, завдання, методи вивчення історичного синтаксису.
2. Поняття про виформування простого та складного речення.

Опрацюйте:

Жовтобрюх М. А. та ін. Історична граматики української мови. – К., 1980. – С. 226-241; 241-250.

Безпалько О. П. та ін. Історична граматики української мови. – К., 1962. – С. 382-435; 465-490;

Жовтобрюх М. А. та ін. Історична граматики української мови. – К., 1980. – С. 253-294; 294-308;

Історія української мови: Синтаксис. – К., 1978. – С.11-95; 96-131; 232-289; 290-446;

Мельничук О.С. Розвиток структури слов'янського речення. – К.,1966;

Слинько І.І. Історичний синтаксис української мови. – К., 1973;

Сучасна українська мова: Синтаксис. – К., 1972. – С. 118-309; 310-430

Проаналізуйте в самостійно попередньо обраному уривкові (25-30 слів) зі «Слова...» речення на синтаксичному рівні за поданими схемами.

Схеми аналізу:

Простого речення

1. Записати речення; підкреслити у ньому графічно всі члени речення; визначити між кожним компонентом зв'язок.
2. Визначити, яким воно є за метою висловлювання: розповідне, питальне, спонукальне.
3. Визначити, яким воно є за будовою:
 - а) двоскладне чи односкладне;
 - б) поширене чи непоширене;
 - в) повне чи неповне;
 - г) ускладнене чи неускладнене.

Складне речення

1. Записати речення; підкреслити у ньому графічно всі члени речення; визначити між кожним компонентом зв'язок.
2. Визначити тип складного речення: безсполучникове, складносурядне, складнопідрядне чи речення з різними типами зв'язку між його частинами.
3. У складнопідрядному реченні записати головну і підрядну частини, визначити тип підрядної.
4. Звертати увагу на можливу наявність у текстах прямої мови, особливі випадки узгодження присудка з підметом тощо.

Індивідуальне науково-дослідне завдання: робота зі «Словом о полку Ігоревім» (аналіз лексем на фонетичному та граматичному рівнях).

Мета: перевірити практичні вміння та навички студентів із вивченого теоретичного матеріалу.

Студенти повинні *знати:* теоретичні положення для аналізу лексем на різних мовних рівнях.

Студенти повинні *вміти:* використовувати набуті знання і вміння на практиці щодо аналізу лексем у запропонованих текстах.

Зміст роботи: Зі «Слова...» самостійно обирається уривок на 20-25 слів, лексеми якого аналізуються на фонетичному, морфологічному та синтаксичному рівнях (схеми аналізу додаються до самостійної роботи).

Індивідуальне науково-дослідне завдання виконується на окремих листках (формат А-4) і здається викладачеві у кінці семестру після опрацювання теми.